

1918 ий.

Аншэ 50 ыр ший.

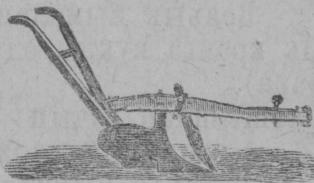
№ 5.

ШЭМЭР КАЛЫКЛАН КҮЛЭШ ПАШАМ УМЛАНДАРШЭ МАРИЙ ЖУРНАЛ

КУРАЛШЭ

Арньаш ик кана лэктэш.

Аншэ:

Их номэр	50 ирший
1 тылзылан	1 тэнг 50 ирший
2 тылзылан	3 тэнгэ
3 тылзылан	4 т. 50 ирший
4 тылзылан	6 тэнгэ
5 тылзылан	7 т. 50 ирший
6 тылзылан	9 тэнгэ
7 тыл. (уий марта) 10 тэнгэ	

Подписная плата:

Отдельн. номер	" 50 коп.
На 1 месяц	1 руб. 50 коп.
" 2 "	3 руб. "
" 3 "	4 руб. 50 коп.
" 4 "	6 руб. "
" 5 "	7 руб. 50 коп.
" 6 "	9 руб. "
" 7 "	10 руб. "

Адрес: г. Казань, Воззвиженская, 34, Губ. Отдел Марий по Народ. Образованию, редакции журнала „КУРАЛШЭ“.

Мландэ ўйандымэ (тэрыс кышкымэ) нэргэн.

Пасуушто анга шурным пукшэн күшта, шурно мландэ гыч ышканжэ күлэш түрлө кочышым (ўйым) шупшэш. Ийн шурным пукшэн мландэ шужа. Шужышо мландым от пукшо гын, от тэмэ гын, мландэ шужэн йарнат шурнымат шагал шочыкта. Тундээ мландым пукшэнак шогаш күлэш. Модэнэ пукшыман? Мландын (анга) кочышжо тэрыс (наваз).

Тэрыс чылажэ ик тёр огыл, түрлүжо уло. Имньэ тэрыс, шорык-каза тэрыс, кайык тэрыс—шокшо тэрыс лийэш; ушкан тэрыс, сёсна тэрыс—йүштö тэрыс лийэш. Имньэ тэрыс вашкэ шүйэш, рокым шокшын куча,—садлан имньэ тэрысым йүштö рокэш кышкат: йошкар шунан агаш, адак шун иёршан ангаш. Ушкан тэрыс—йёштö тэрыс, вашкэ шүйын огэш кэрт, рокымат шокшын кучэн огэш кэрт. Сад-

лан ушкал тэрысым күкшо, күштылго рокэйл қышкат: ошман ангаш, адак ошма йёршан ангаш.

Тэрыс вүташтэ вольык йол йымалан погына. Вольык йымалан нымо настамат (арвэримат) от пыштэ гын, тэрыс вүдшö (вишкыдэ тэрыс) мланьшкэ шынгэн ныта, алъэ пэл могырышко йогэн кайа. Садлан вольык йымалан күкшо олымым пыштэн шогаш күлэш. Тунам вара вишкыдэ тэрыс күкшо олымышко шынгат, олым дэнэ пырлья пэш сай тэрыс лийэш.

Вольык йымалан вакшаш уржа олым сайлан чотлалтэш. Ик крэмга күкшо олым З крэмга тэрыс вүдым йүэш (шындар).

Вакшылан кэчын

1 ушкал	йымалан	7—10	крэмга олымым пыштат,
1 имньэ	йымалан	5	" " "
1 шорык	"	1	" " "
1 сөсна	"	1—3	" " "

Ийдалуулан түрлö вольык тынаре тэрысым пуэн кэртэш:

1 ушкал	500—700	пут тэрысым.
1 имньэ	400—500	" " "
1 сөсна	95—125	" " "
1 шорык	45—60	" " "

Шурно мланда гыч мо ўйым (вийым) кочкэш гынат. тудо ўй тэрысыштэ чылажат уло (поспор, калий, азот). Тугат чыла тэрыс ик тёр оғыл: вэк шүйдымö илэ тэрыс анажкэ қышкаш ок йорё; вовсо шүйин пытышэ тэрысат вийан огэш лий; ангаш қышкаш пэлэ шүйшö тэрыс вэлэ сай лийэш. Садлан тэрысым күзэ қышкалтыжым, кунам қышкалтыжым пэш цалын шинчаш күлэш.

Тэрысым вольык вүташтак кучаш лийэш. Вольык тошкытмыж дэнэ тэрысым варкалэн шога, шур-шондыж дэнэ нöртэн шүаш полшэн шога. Ойлымына гайэ ораштэ, вүташтэ тэрысым ана ўмбак лукмо жап маркэ кучаш күлэш, тунам ижэ сай шүн шуэш, куатлэ, вийан лийэш.

Тэрысым қышкымэ годым ногай вэрышкэ, ногай тэрысым, кунарэ қышкышашымат шинчаш күлэш. Ошман, ошма йёршанрак мланда тэрысым вашкэ шүйыкта, тэрыс вийымат кужун ок кучо, садлан тугай вэрышкэ эркын шүшö ушкал, сөсна тэрысым қышкаш күлэш. Ик канаштэ пэш күгүн қышкымэ ок күл. Кок ий, кум ий гыч 1,800 пут (110—130) воз наре дэсэтиналан қышкен шогаш күлэш. Шун йёршан, шунан мланда тэрысым вашкэ шүктэн ок кэрт, садлан тугай мланьшкэ олым тэрысым, пэлэ шүшö тэрысым қышкымэ огэш күл, имньэ, шорык тэрыс шунан мланым вашкэ ўанг-

да, пушкыдэмда. Шунан, шун йёршан мланда тэрыс вийым күжүн куча, садлан тыгай мландыш тэрысым шүэнрак, кутгунрак кышкашат лийэш. Кум-нил ий гыч ик каны кокла шот дэнэ 2,400 путым (90—110 возым) утларакат кышкаш лийэш.

Тэрысым анга ўмбалкэ тэлымат шушикташ лийэш, шошымат (икийашлан курал пытартмёнгö) шушикташ лийэш. Шошым шушиктымо тэлым шушиктымо дэч сайрак лийэш. Моланжэ палэ: тэлым шушиктымо тэрысын вийжэ шошым лум вүд дэнэ йогэн кайа, анга ўмбалан күкшо олым вэлэ кийэн кодэш. Мүт укэ, тэлымат шушикташ лийэш. Тэлым пэш моштэн шушикташ күлэш: тэрысым анга ўмбалан шалатым эх күл, чыла тэрысымат ик куго ораш (чумуркаш) сүмүраш күлэш. Тыгай орам пачаш-пачаш ыштэн аптат: ик пачаш (лончо) тэрыс, вэс пачаш лум, адак ик пачаш тэрыс, вэс пачаш лум. Шошмышко лэкмёнгö тэрыс орам анга кумдукэш шалатат, курам кодат.

Ангаш тэрысым варэн куралмэ годым, йошкар рокан ангам $1\frac{1}{2}$ —2 вэршок кэлгыт куралыт, ошманрак ангам 3—4 вэрок кэлгыт куралыт. Вэс пачаш куралшаш лийэш гын, тунам вара $\frac{1}{2}$ —1 вэршок пэрвой трэт дэч кэлгырак куралыт.

Адак тудыжат уло: шошым тэрысым анга ўмбалан шалатэн кышкымёнгö садэ кэчыштыжак курал пышташ күлэш. Тэрыс шалатым эх жапыштак ангам от курал гын, тэрыс кэчэш кошкя, вийжэ мардэжышкэ чонгэшта, ыштым э пашат арамышкэ вэлэ лэктэш. Мый ужмээ уло: шуко марий тэрысым анга ўмбалкэ шалатат, ангам курал огыт пыштэ, тэрысит шошко кэчыштэ кошкэн ту кийа. Тидэ тэрыс кошымаш, мланда ўянгдымаш об лий,—имньэ ындымаш, тэрысым арам ыштымаш вэлэ лийэш.

Тэрысым пэш сайын, моклака кодыдэ шалаташ, анга мучко тёр шараш күлэш. Ора лышныжэ чокан, ёрдыштыжö вишкыдын шалатым э анга ик тёр эх ўан, шурнымат олавулан шочыкта.

Кышкым э тэрысым курал шындэт гын, вашкэрак шүэш, уло вийжэ чыла мланышкэ шынгэн, мланым шопыктарэн, тувильтэн, овартэн шога. Тэрыс мланышлан ышкэ вийжим пумо дэнэ вэлэ огыл,—мландэш шумыжö дэнэ мланымат шопыктора, шуукта, шудо вожымат шүүкта. Адак тидымат шынчаш күлэш: тэрысым кышкэн, шалатэн тунамак курал шындым э анга моло сэмьин ўандым э анга дэч утларак вийым куча.

Тэрысым анга ўмбак кышкым э вашкэ шүктас тиршаш күлэш. Вашкэ шүйн куатшэ пыта манын лүдшаш укэ: кэл-

шэн вашкэ шүйшо тэрыс пörвой ий вэлэ огыл, варажат шурьным сай шочыкта.

Кышкэн, щалатэн шындымэ тэрысым вашкэ курал шуал күлэш манина. Куралмэ годым тэрысым каш (каж) корэмышкэ удырэн коштишо лийэш гын сайрак лийэш: шога, косила, плуг ончыланат ок ногыно, каш йымалкат тёрвойзэш. Каш корэмыш удыршо, кашым тошкэн удрэн коштэш гын сайрак лийэш: каш лал возэшат, тэрыслан кошкаш эркэм ок ну, вашкэ шүкта. Тэрысым плуг дэнэ, косила дэнэ куралмэ, шога дэнэ шогалымэ дэч сайрак лийэш: кашшэ тэрысым тёр лэвэд шога.

Куралаш ик шот дэнэ күлэш: пэш кэлгын огыл, пэш куашат (тальакан) огыл. Кэлгын куралат гын йууж витэн ок шуат, тэрыс вашкэ шүйн ок кэрт; куаш куралат гын, кошкыныжо дэнэ вашкэ шүйн ок кэрт. Ошманрак мландым шунан мландэ дэч кэлгынрак куралаш күлэш, укэ гын тэрыс шүмё годым вийжэ мландэ вошт шынгэн йуужышко кайа. Ойар ийштэ тэрысым вашкэ шүктышашлан лийин куралмэ ага ўмбач каток дэнэ коштын савурнаш лийэш, йурган ийштэ тыгэ ыштас күлэшыжэ укэ. Ойар ийштыжэ каток дэнэ лаптыртымэ мландым күштылгын тырмалэн шындэт гынат сай лийэш, укэ гын мландыжэ чот кошкэн шинчэш.

Сат пакча (олма пакча).

(оньшишижо).

Шындышашик олма пуум налмэ нэргэн.

Сатэш шындаш олма пуум шыжым кычалаш күлэш. Шындаш олма пуум шыжым сайрак лийэш.

Шыжым пушэнгэ күштимо пакчаштэ олма пу шуко лийэш. Шыжэ годым пакча оза уло пушэнгыжым ужалэн пытараш тöча, шошымэш пакчаштыжэ йордымё, сусыр пушэнгыжэ вэлэ кодеш.

Адаа шошым налмэ пушэнгэ корнэш йүжгынам лыштасымат шалаташ түнгэлэш, у парчам колта. Олмэш шындымёнгö тугай олма пу кошика.

Шыжым налмэ олма пуум пакча оза сай пүтүркалэн пуа гын, кок-кум арнья мартээт корнышто нымат отгэш лий.

Бишкэ сатыштэй сай олма пуум шындывээт гын, кугу, сайн шинчымэ пакчаштэ гына нал.

Сай пушэнгэ ашнышэ пакча озлан оксатым пуэн, кузар түрлö сорт олма пуум ышкэланэт күлэшыжым сэриктэн водо. Тугэ от ыштэ гын, тый ончэн йамдымэ олма пуум вэс йэн налын кайа.

Кунам налат гынат: коч шыжым, коч шошым, —кудышиэт намий-мөнггö чыла пүшэнгэ-влавымат, пүтүр-калмыжым рончэн, иктэ кодэ ончаш күлэш. Чыла сусыртимо йörдымö олма пуум ойын эн кодэн, сайжым икташ йуалгэ вэрэш пыштэн, вожжым роктэн левэдэн, коч-кум кечэ ашнаш күлэш.

Олма пуум йörшин шындаш кастенэ, алъэ пылан годым сайрак лийэш.

Шындымёнггö кукшо ойар лийин шога гын, кечэш икташ бүм-ныл канан шындымэ пүшэнгыш вүдым шагаш күлэш: лышташлык кычыжэ ынжэ кошко, шүмжö, адак тыгыдэ воштыржо кечэ шокшо дэнэ ынжэ сусырго.

Шошым, кукшо ойар жапыштэ, кондымо пүшэнгын шүмжын кошкаш түнгальмыжым ужат гын, вож мучашыжым пүсö күёö дэнэ изин (күчүкин) пүчкэдэн, икташ лэнгышэ вүдым пыштэн, коч-кум кечэ вүдыштö кийкташ, күлэш. Варажым ышкэ олмышыжат шындаш лийэш.

Ик ияши олма Колья, алъэ мэрантгэ бочмо дэч олпу. Шошымыма пу воктэн вож лүйсүм (имай вошты-олма пу гач-ууш-влас лек-ржым), коршантгым пыштаси ойат. Адак таш түнгальт. кэлгэ лум годым олма цу йыр лумжым чыла үүшитишкаш күлэш: лум ынталнэ колья кошжым огыт кодо, үлүл ныл-вичтын ынжэ кэрт.

Тэлэ йүштэш олма пу ынжэ кылмэ датат, моложым манын, йужо йэг-влас олма пуум олым чыншинал на-лыт. Түгай олдэнэ пүтрэн кодат. Олым дэнэ пүтрагаш дэх тугуштэн (пу-ма пу мотор, олбэр: олымаш колья иярат, олым дэ-лийин күш-кэш. (ОНЧ. № 2,

22 стр.)

Кож ияши ладра олма пу. Бич шарлэн шогышо укышижо уло. Млаанд гыч ўлүл укышижко 1 аршини. Түлэч күвшыжат, ўлүшыжат сай огыл: энш ўлүш (ланка) укшаным лум пизира, бүгэй укшаным мардурта).

(онышижко лийэш).

Йолагайлан.

Мом тый малэт, пошкыдэм?
Кынъэлшаш ильэ, родэм!
Пагыт шуын куралаш,
Шурным луктын ѫдалаш.

Кынъэл, тарванэ, помжалт,—
Шуко малэн мом ужат!
Погаш тёчо шурнэтим,
Чумрэн шындэ шудэтим.

Г. К.

Вольыклан пүкшымо йошкар ушмэнэм үдымаш нэргэн.

Молан йошкар ушмэнэн юрмыжим кодшо номэрьштээ возалтын ыльэ. Тидэ ушмэн дэнэ пүкшымо вольык ышкэжат койа лийэш, шбрымат утларах пса, озажымат шудынмо вэрыштэ шудо налмэ дэч утара. Кётыгэ каласымэ сэмын вольыким ончэн ашна гын, пэш кугу пайдам ужэш.

Планэт.

Планэт манмэ тарман йэңг шупшино шога манашат лийэш: тудлан имнэм кичкышаш ука, кид дэнэ шупшино кошташ лийэш. Планэтны аешэ шэргэ огыл, пасууштат, пакчащтат пэш үүлэш тарман. Планэт дэнэ түрлижижимат ышташ лийэш: үдымъ машина (рупла сеялка) гайэ кориин-кориин үда, үдымъжим рокэш урэн бода, куашин агам куралын кэртэш, рокым пушкадэмдэ, шүк шудым пытара, планэт дэнэ чылажымат ышташ лийэш. Пэшак пакча саска (йэмши) үдаш, йошкар ушмэн үдами сай. Планэт дэч посна крэсаные йэиглан паша ышташ ёоб. Садлан планэтным кузат налши үүлэш. Ажшын планэт ик кэнжэжыштах пурта.

Планэт дэнэ үдымъ кохлаштэ рокым пушкудамдымэ, шүк шудым пытармэ.

Ушмэн шындышаш вэржым шыжымав юамдылат. Ага ўмбалныжэ отыл монь уло гын, түрэд налмёнгтö тудым куашын гына куралыт ($1\frac{1}{2}$ вёршок дэч кэлгэ ыжнэ лий). Куралмэ дэнэ шүк-шакан шудын нöши-

мыжö нэрэштын оzym лийэшт, тэлэй юштэш кылмэн пыта. Тыгэ отыштэ гын, вэс ийжилан шүк-шак шудо пэш чот күшкын, йошкар ушмэнжым пошэн йомдара. Адаа шурно отылжат вашкэрэх шүйн мланым юянда. Вэс канажлан сэнтабр тылзын пытартышшэхээ кэлгын (3—4 вэршок ыштэн) куралыт. Тыгэй яамдылмэ монгё, шоным, мландэ ынжэ кошко манын, огыт курал. Кох-кум кана күртнö тирма дэнэ сайн гына тырмалэн шындат. Кох шыжым курал об шукто гын, шошым эррак, мландэ кошкимо дэч ожнырак, курал пыштыжэ, тырмалэн викөв ушмэн ёдаш түнгэлжэ.

Үдэш эн сайн жап—май тылзын түнгэлтышшэхээ. Мландым пэш сайн пушкыдэмдэн, тояа дэнэ вэршок кэлгыт ийрангын коратат, кормо лакэшшэхэе нöшмым кышкат. Пырчын-пырчын пыштэн шогаш пэш каньылэ огыл, тудлан вэрч ийжу оза-влак „Планэт“ манмэ машинам наалыт. Тудо ышкэжак мланыхым кора, тунамак нöшмийжимат шындэн, рок дэнэ ўмбачшэ лэвэд кайа. Кох тыгай машинажэ укэ гын, полштоо йандам наалэшт, пробка дэнэ пэтыра. Пропкаштыжэ нöшмө пырчэ лэктин кэртшаш рожым шүта. Вара нöшмым тэмэн пыштат, атыжым унчлий ыштэн рүзальтэп-рүзальтэн вэлэ ошкылэш. Рүзальтыйжэ сэмийн ийранг корнэш нöшмө ёдалт кодэш. Кид дэнэ шындымэ годым корымо лакыхым шорбондо (краблья) дэнэ тырмалат. Нöшмө пырчын ўмбалкыжэ $\frac{3}{4}$ вэршок дэч утла рок ынжэ лий: кэлгын урэн шындэгат, нöшмө шытэн лэктин огэш кэргт. Кид дэнэ корным ыштэн шындэт гын, дэсэтиналан 20 крэмга гыч 30 крэмка мартэн нöшмө күлэш. Шала вүдымо годым 1 пут, $1\frac{1}{2}$ пут мартэ пыта. Моло түрлө саска гайак йошкар ушмэннат түрлө урлыкан лийэш. Волыклан пукшино ушмэн коклаштэ эн сайжэ Эккэндоп-Армин-Кривэнский дэнэ Баррэс манмэ хок сорт пэш сайн шочэш. Их корно дэнэ вэс корно коклаштэ 8—10 вэршок йара вэр кодшо. Пэш чүчкыдын шындэгат, ушмэнжэ тыгыдэ лийэш. Сай нöшмө 8—10 кэчэ гычын шытэн лэктэш.

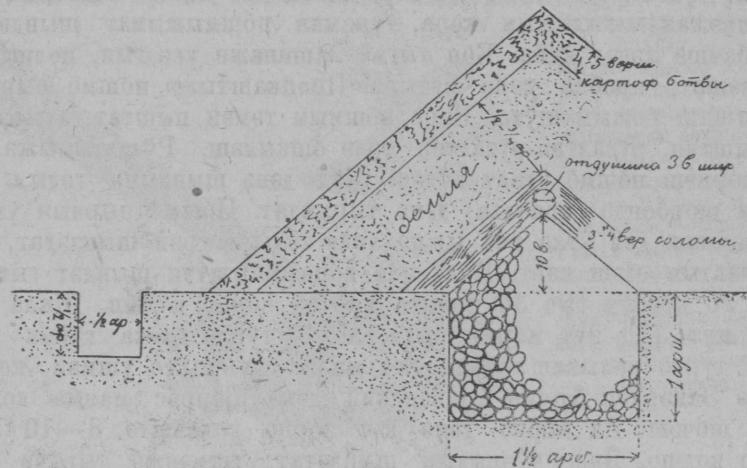
Нэрэшт лэкмёнгё, йошкар ушмэн оzymым шуэмдат. Корно коклашсэ рокшым пушкыдэмдэн, шүкшым эрькэтэн шолгат. Хок түрлө пашажимат „Планэт“ манмэ машина дэнэш ышташ лийэш. Машинажэ укэ гын, тыгылай күртнö шорвондат йёра. Рокшым пушкыдэмдымэ годым шэкланыза, йошкар ушмэн оzymым ида түкалэ.

Баражым, 3—4 лыштап лэкмёнгё, шуэмдэш түнгэлт. Их канаштэ ѹршэш шуэмдэн шындашат лийэш, хок канат шуэмдат. Бигак шуэмдымэ годым оzym дэнэ оzym коклаштэ 6—8 вэршокым кодат. Их вэрэш чат их оzymымак вэлэ кодат. Хок канаштэ шуэмдымэ годым эн пэрвой 3—4 вэршок коклам кодат, их олмэш 2—3 оzymат шынчэн кодэш. Вэс канажым 6—7 лыштап лэкмёнгё шуэмдат. Оzym дэнэ оzym коклаштэ 8—10 вэршок вэр кодэш, их олмэш их ушмэнэш вэлэ лийжэ. Утыжым, сусырран оzymжым бүрийн наалыт, йара вэршеш шындат, кодшыхым луктын кышкат. Йөршии шуэмдэн шындымэ дэч вара адакат рокшым пушкыдэмдэн, шүкшым эрькэтат. Хоч кунамат йүр кырэн пэшкыдэмдэн, комэшталт шичшэ рок ынжэ лий, лышташыжэ мландым лэвэдмэнжэ пушкыдэмдэн, эрькэтэнак шогаш күлэш.

Лыштап мландым лэвэд шуктыш гын, озажын шыжэ мартэ пашажэ пыта.

Сәнтәбр тылзын вүйәшыжә ушмәнүм лукташ түңгалият. Йүштө толмәш шинчыкташ огәш йөрө: изишак кылма гынат, тудо пүжлаш, шүаш осал.

Йошқар ушмән мландә йымак күшкүн оң пуро, мландә ўмбакә ләктин шынчәш. Сацлан лукташ тудым пәш канылә. Кид дәнә шупшын луктын, вожшо гыч рокым почкән, шудыжым шүчкәдат, ик вәрә шупшыктән оптат. Оптымо годым сайын опташ күләш. Йошқар ушмәнүм артана гайак оптат: күмдәкшо ик ашын, күңбыштәр аршынат пәлә күжитиш йошқар ушмән пытымәшкә. Йүшто вәрәш оптымо годым йымакыжә пәл аршын күжгыт олымым вакшыт, ўмбачынжат олымым 5 вәршөк күжгыт ыштән ләвәдүт. Олым ўмбакыжә 2—3 вәршөк күжгыт рокым оптат.

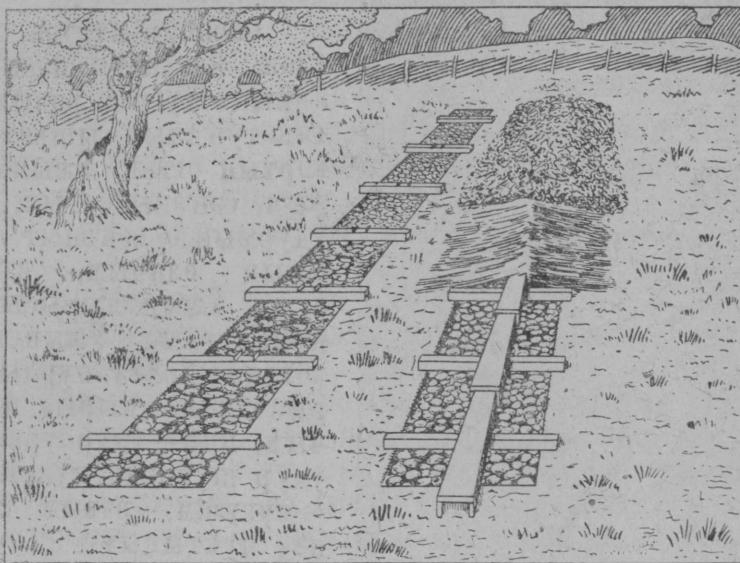

Канау күнчалтәп: кәлгитшә ик аршын, күмдәкшо аршынат пәлә ($1\frac{1}{2}$). Йошқар ушмән ўмбалч 3—4 вәршөк күжгыт олым пысталтәш, олым ўмбалч $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ арш. рок, рок ўмбалч 4—5 вәрш. парәңгә шудо. Ора йыр вүд йогаш канау күнчалтәп.

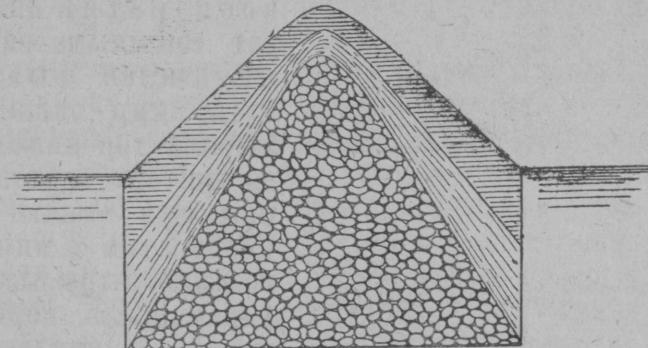
Йошқар ушмәнүм коч күшкәт оптән шындаш лиийәш: нөрәпәш. Бүвар йымалан. Йошқар ушмән опташ лўмын нөрәпүм күнчат. Күзэ нөрәпүм күчмө ты сүрәтыштә палын койәш: тәлә йүштө толшаш очыч рокшым йәшарат, 5—6 вәршөк күжгытыш шүктат. Йошқар ушмән пич миймә ләч, шокшо йууж ләкташ, вәрын-вәрын рожым кодат. Талә йүштө годым рожым изәмдат, дәвә годым күгәмдат. Күләш годым ушмәнжым налмөнгө, оражым адакат пәтрән кодат.

Йошқар ушмән дәнә воч мөгай вольыкымат пүшаш лиийәш. Утларакшә шөр пүшаш, алә өрдүкәнә шүшкелаш вольыкым пүшшат. Вольык вигак ушмәнүм кочкын огәш кәрт, тудым түйән, алә шүчкәдән тыгыдәмдеш күләш. Йошқар ушмәнүм вольыкелан шолтән пүшшет гын, пүтракат сай лиийәш: вольык орда. Имнә дәнә ушкеллан пумо годым түшкө шуум, алә тыгыдын түймө олымым йәшарат. Олымжым шөбшо вүдәш нөртат. Ик суткалан имнылан 20 кремга ушмәнүм,

ушкалан утларакат пуаш лийэш. Моннарэ пушашыжым озажэ ышкэ ужын шога: шуко уло гын, ушкалан 1 пут мартэнат пукшэн кэртэш.

Йошкар ушмэн оптымо каная.

Йошкар ушмэнным оптэн шындымэ канадуум торэш пүчкат гын, тыгэ койэн.

Тэнэйсэ ийштэ олык пэш шагал, волыклан шудо шагал логалэш.
Күзэ гынат тидэ йошкар ушмэнным ўдэн ончыза ыльэ, пэшак күгу пайдажэ лийэш манын шонэна.

Иван Романов.

Коопэратив паша нэргэн.

Ожно ик кугуза рэвым.
Үдэн Рэвыхэ пэш кугу
лийн. Кугуза рэвым лук-
таш түнгалин, ышкэт сэнэн
кэртын огыл. Үжин куважын,
сэнэныт огыл. Үжин үдүржым,
сэнэныт огыл. Үжин олачым,
сэнэныт огыл. Үжин пырысым,
сэнэныт огыл. Үжин кондэн
кольям. Колья пурлын пы-
рыс почым, пырыс лий почым,
ший—үдүр урвалтым,
үдүр шушшын кувам, кува—
кугузам,—рэвым шушшы
нат луктыныт.

Ты шомак йомакэш ко-
дын гынат, чынешшат то-
лэш. Кугузан үдымё рэвыхэ
коопэратив лийэш. ыш-
кэт сэнгыдымэ паша шук-
ын йэхлан нымоат огыл.
Тугат мир паша чыланат
пырлья тёр пижат гын вэ-
лэ ышталт кэртэш, тёр от
ниж гын огэшак ышталт,
Коопэратив — мир паша:
кольажэ, пырысыжэ, шийжэ,
үдрамашыжэ, пёриэнжэ чы-
ланат тёр пижит гын вэлэ
ончылко кайа, тёр огыт
ниж гын йомынат кэртэш.

Коч могай коопэрати-
выштат чыланат,—сатуум
ужалшижэ, налшижэ, ик
тёр улты. Кё лу тэнгэ ок-
сам кондэн пыштэн, кё куд-
ло тэнгэм, кё кум шүдым,
—ик сэмьин, ик-тёр мир
пашажым огыт ыштэ гын,
нунын пашашт пужла, он-

Чылбо огэш кайэ, ышкэжат нуно коопэраторыр лиийн огыт кэрт.

Тэвэ мэмнан коопэраторивыштэ вуйлатышылан поп шога. Иш сай поп. Ватыжат тудын пэш сай. Кэвыштыш толэшат, сату ужалшыжлан каласа:

Вич крэмга йүзүмүм висэн пу!..

— Матушка, книжка йыда ик крэмга вэлэ пуаш шүдалтын, — утыжым пуэн ом кэрт,—манын сату ужалшыжэ поп ватылан ваштарэш пэлэшта.

— Бачушка вич крэмгам пуаш күштыш. Тэвэ возэнат ную.

Ужалшыжэ вич крэмкам виса.

Кузэ, родо-шамыч, шонэда: тидэ поп ватыжэ дэнэ коопэраторыр лиийн кэртэйт, укэ?

Вэс йалыштэ вуйлатышылан пойан рушым шогалтэн улыт! Адакшат тидэ руш пэш сай йыг. Ойлаш-кутыраш түнгэлэш гын, мутшат тудын чонэтлан тамлын чучэш.

Сатуум кэвытыш эрэ ышкэ конда. Нимогай сэрымашым сату налмаштэ, окса кучымаштэ вэк ок ёоратэ.

Зачем записывать? Я и так хорошо помню!-манэш.

Ик каны йытын ўм ола гыч кондышат, шүдö кумло тэнгэ гыч шутым кэвытыш чыкыш. Эрлашыжым ўыштышэ озажэ толынат, шүдö кок тэнгэлан ўм пуэнам,—манын мутым луктын.

Кузэ маныда: сай коопэраторыр Макар Иваныч, альэ укэ?

Тэвэ адаж кугу чёркан солаштэ салтакым вуйлатышылан шогалтэнит. Салтак пэш рвэзэ; сайжэ, осалжэ палэ огыл. Сэраш мошта, шотым шынча.

Пэрвой тылызэ годым кэчылан кок-кум каны кэвытыш ончаш толэшыльэ. Ужалшын висымыжым онча, шотшым, окса палмыжым каласэн шуа. Ик тылызэ почёш вуйлатышэ салтак кэвьит ончаш изин-изин ёрканаш түнгальэ. Ик кэчэ ыш мийэ, вэс кэчэ ыш мийэ, кэвьит гыч ўжашат миат.

Коопэратор тидэ салтак, альэ коопэратор отыл?

Коопэратор нэмнан коклаштынат уло, сай ончална гын. ышкэ пашажым кё ыштас ок ёрканэ гын, йыг пашамат ёрканыдэ ышта гын, тудо мир пашамат сайын ышта. Тугай йэнлан школэш, альэ иктаж магай курсэш чотрак тунэмаш күлэш. Кунам марий коклаштэ тугай пашазэ, тунэмшэ йэн шукирак лийэш гын, нунын кокла гыч сай коопэраторыржат лэкташ түнгэлэш.

Мландыштэ мо уло.

Пасуушто чомбакым күнчэн налына. Чомбакын кэлгытшат, кумдыкшат 4 вэршок лийжэ. Рокшым мөнгышко кондэнат, шолдрарак шоктэ вошт шокши, бүйжим, күштрахым ойырэна. Варажым 100 мускал рокым висэн иктаж атышкэ пыштэна. Ты атым конгашкэ кошташ шындэна.

Конга пэш шокшо инжэ лий. Эрлашыжым рокнам висэн ончэна гын, 100 мускал гыч 85 мускал вэлэ кодэш 15 мускалжэ рокынто вүд улмаш. Вүд пар (пуш) лийн йуужышко күзэн, садлан рокын висажат пучэн.

Индэ ты коштымо рокым салмаш пыштэн тулан шолгым (шүй) ўмбалан шындэнат, иктаж күртнёй гыч ыштымэ наста дэнэ (күзё, кычкыс, шипса) пудратэн шогэна. Салмаштэ рок ырат, рок гыч шикш лэкташ түнгэлэш. Мо йүла вара тудо? Түрлө шүйин рок лийшэ наста (отыл, тэрыс, шудо вож, олым) йүла. Күй пудургэн лийшэ рок, адак ошма, шун отгэш йүло. Ты күй гыч, ошма гыч, шун гыч лийшэ рокым рушла минералы маныт; шудо, пушэнгэ, тэрыс шүйин лийшэ рокым рушла перегной маныт, тыгай рокым марла тэрыс рок манаш лийшэ, адак просто шэм рок манашат лийшэ. Кузэ гыч? Шэм рок лиймашжэ—түрлө шүйшо кашка, пушэнгэ лышташ, шудо, тэрыс, вольык лу, олым шүйин лийин. Садлан шэм рок тулэш ийлат, рок гыч шикш лэктэш, ломыжэш мланда гыч налмэ түрлө минэрал вэлэ кодэш.

Тэрыс шүйин лийшэ рок шун дэнэ варналтэшат, шуным шэмэмдэ. Рокынко шүйшё наста шукурак пурэн гын, рокшат шэммырак лийшэ; шүйшё наста шагал гын, рокшат тунаре шэмак ок лий. Кэчывал йымал вэлыштырак,—Карков, Киэв губэрналаштэ шэм рок 8—10 вэршокынко шүэш. Вятка губ. шэм рок укэ гайав, тушто ушалгэ, кула рое вэлэ. Сандэнэ Вятка губэрнаштэ уржа дэнэ шульё вэлэ шонылдалэш; кэчывал йымал вэлыштэ чылажат шочэш.

Адак купан вэрыштат рок пэш шэмэ лийшэ. Кунышко шөшүм вуд дэнэ пырлья түрлө наста йогэн волат, купэн шүйшэш, шүйшшат шэм рок лийшэ.

Рок гыч шикш лэкмым чарнымёнгё, салмам тул гыч налын, йүкшыктэна. Рок йүкшымёнгё, угэш висэн ончэна 85 мускал гыч 75 мускал вэлэ кодэш; моло 10 мускалжэ йүлэн пытэн (шэм рок, тэрыс рок улмаш). Шикш дэнэ пырлья йуужышко азотат чёнгешта. Йүлмө дэч кодшо рокым вүдан стаканш пыштэнат, иктаж мо дэнэ кысал гайэ

лиймэшкэ лугэна. Варажым стаканышкэ икташ чүчалтыш уксусым чүчүктэн. Стаканыштэ вүд лимонат гайэ чужлаш түнгэлэш: уксус рокышто улшо звээзм шулыктара. Уксус пыштымёнгтö звээз, вүдэш щёнчал шулымо гайэ, шула. Ошма дэнэ шун стакан пундашкэ волэн шичмёнгтö, вүдшым йоктарэн налын, кодшыжым конгаш кошташ күлэш. Коштымёнгтö кодшо рокым висэн ончэна гын, 75 мускал гыч адак 5 мускал пучэн лийэш, 70 мускал вэлэ кодэш: 5 мускал звээзм уксус вүдэш шулыктарэн.

Кодшо 70 мускал рокым товар тош дэнэ, алъэ чогыт дэнэ пэш тыгыдэмдаш күлэш. Дожаш гайэ тыгыдэмдэн шуктымёнгтö, ты рокым ансир стаканэш пыштэн, ўмбакыжэ вүдым пыштэн, вичкыж чыра дэнэ лугаш күлэш. Рокышто улшо ошма лэлүракат, стакан пундашкэ волэн шинчэш; шун вүдыштö румбукулайын кодэш. Румбукаан вүдым вэс стаканышкэ йоктарэн налынат, ошма ўмбалкэ эрэ вүдым пыштэн адак лугэна. Ошма стакан пундашкэ волэн шичмёнгтö, румбукаан вүдшым вэс стаканышкэ йоктарэн налына. Угэш пачаш ошма ўмбалкэ эрэ вүдым пыштэн лугэна гын, стаканэш йандар ошма гына кодэш, шунжо вүд дэнэ пырлья ойырла.

Ошмам кошаш коштэн висэн ончэна гын, ошма 45 мускал лэктэш. Рокыстына 45 мускал ошма улмаш.

Румбукаан вүдым салмаш пыштэн пэш вийан шолтэна гын, вүд пушышко (парышкэ) савырна, салмаш шун вэлэ ойырлэн кодэш. Висэн ончэна гын, шун 25 мускал лийэш.

Пасу гыч налын кондымо 100 мускал рокыстына лэктэ.

- 15 пай (ужаш, мускал) вүд,
- 10 пай тэрыс рок,
- 5 пай звээз,
- 45 пай ошма,
- 25 пай шун.

Тыгэ толашэн коч могай рокымат пайлыш лийэш: мунар ошмажэ уло, мунар шунжо, мунар тэрыс рокшо (шэм рокшо). Тыгэ пайлышмаш анализ манылтэш.

Күгүнрак тунэмшэ йэн-влак рок гыч тыгай настамат ойырэн кэртүт: азотым, поспорым, калийым, куртиным, сирам, магнэзийым. Чылажат тыдэ рокышто шун дэнэ варналт кийа.

Пасуушто түрлө мландаш лийэш: шэм рокан, шунаи, ошман, звэзан, күйан.

Шунан мландаштэ изыш ошмат лийэш гын, тугай мландым ошма йёршан шунан мландаш маныт (рушла суглинок).

Ошман мланьштэ изыш шунат лийэш гын, тугай мланым шун йёршан ошман мландэ маныт (рушла супесок).

Түрлө мландэ коклаштэ шэм рокан мланылан шушо укэ. Шэм рокан мландэ ўйан мландэ, шурным, моло настамат сай шочыкта. Марий калык илымэ вэрыштэ Йиö губэрна вэлэ шэм рокан. Озанг губ. щуко вэрэ ошман мландэ, Вäгка губ. шун йёршан ошман, адак ошма йёршан шунан мландэ.

Йиö гебэрнаштэ йужо вэрэ ик аршин кэлгит шэм рокан вэр-влак уло. Садэ Йиö губ. б крэмга рок гыч ик крэмгажэ йандар шэм (тэрыс) рокан вэр-влак уло. Тугэ гынат Йиö губэрнашэ мариийн шурнижо сүмүрлэнак ок шоч. Кузэ гыч? Мланым сайын курал-тырлмалэн огыт мошто, шурным сайын ёдэт огыт мошто. Шунырак тунэмаш күлэш, шурно ёдымö нэргэштэ книга-влакым лудаш күлэш, агроном-влак дэч канашым (советым) йодаш күлэш, шурно паша ушёмын ышташ күлэш, опытное поле манмашкат ончаш мийаш күлэш.

С. С. Демидов сэрымым редактыр тёрлатэн сэрэн.

Марла сэрымэ (возымо) нэргэн.

Марий тунэмшиш шуныжо рушла сэрэн пэш сай кэртэл, марла сэрэн пэшак огыт мошто: мут савыртыштым рушла кутурмо сэмын каласэн волтат. Рушла „я принёс книгу“ маямым шуныжо марла тыгэ сэрэн пуа: „мый кондышым книгам“. Марла тыгэ огыт ойло,—марла „мый книгам кондышым“ манын каласат. „Кондышым“ манмэ мут рушла сказуемое маныт. Сказуемое марий йылмыштэ эрэ шомац пунчалтыш (мучашш) каласалтэш.

Марла сэрап шонышылан тыгай ойыртышым шинчаш күлэш:

1) руш буква *Ф* марий йылмыштэ *П* савырна: фабрика-пабрик, фонарь-панар, француз-прансуз, штраф-штран;

руш буква *Х* марла *К, Г* савырна: холера-калэр, пароход-праком, Христос-Крестос, соха-шога;

руш буква *Ц* марла *Ч, ТС, С* савырна: церковь-чэркэ, позиция позитса, француз-прансуз, цепь-чэн (чён), офицер-аписар, цыган-чиган.

руш буква *Щ* марла *Ш* савырна: щётка-шотко.

2) Марий йылмыштэ *Б* кок буква почэш вэлэ сэрайлтэш—*Л* дээ *Н* почэш: келья, имъя, турнья.

Моло буква почэш ё огэш сэрайлт.

3) Мут пунчалтыштэ *И* шокта гын, тудын почэш эрэ *Й* сэрайлтэш: ший, ий, марий, мий, тий. Ты мут-влак гыч лэбшэ мутэшат *И* почэш *Й* сэрайлтэш: ий-ийан, ший-шийим, марий-марийим. Молан тугэ сэрайлтэш? манын йодыт гын, умландарэн пүэм: Озанг губэрнаштэ Парат волысышто марий-влак кылмэн шычшэ вўдым (рушла лёд) *БИЙ* маныт. Ты мутымац моло вэрэ *ИЙ* маныт. *БИЙ* манмэ мутышто *БИ*

буква *И* буквашкэ савырнэн, вес *Ї* букважэ молэмэн оғыл. Сандэнэ *ИЇ* манын сәрымаш прамайәш толәш.

4) Марла сәрымә годым руш мутым, сүас мутым пурташ огәш ѹйрө. Шуко йәң: „да, но, и, только, напримэр, вот, если, значит, конечно, потому что, еще, шырпә, спичка, калак, плока“, манын күтурат, тугак сәрат. Марла сәрымә годым эрә марий мутым гына пурташ күләш. Марла сәрымә шомакышкэ руш мутым, сүас мутым пуртәт гын, марий йылмә локталтәш.

Да олмәш марий йылмышта мут пунчалтышәш *АТ* сәралтәш. Шуко йәң тыгә сәра: „Йыван курал пытарән да, мөнгүжö кочкаш кайән“. Марла тыгә сәрасш күләш: *Йыван курал пытарәнат, мөнгүжö кочкаш кайән*.

„Шырпә“ сүас мут, „спичка“ руш мут; марла ты мут „удралмә“ лийәш.

5) Д дәнә *T* мут пунчалтышәш ик гайә шокта. Көктыч гыч кудо букважым сәршашым палышашлан вәрч, мутым молэмдән каласаш күләш, тунам вара *D* дәнә *T* палын ойырла: *йот-йотәш возаш, иод-иодаш, кид-кидан, сут-сутемаш, пут-путан, пракот-пракотеш*.

Молыжым вәс канә сәрән шунәм.

Г Кармазин.

Озан пазар ак: 1 пут уржа ложаш 108 тәңгә, 1 крәмга шыдан ложаш 4 тәңгә, 1 крәмга вистә, шүльө шүраш 3 тәңгат пәлә, 1 пут парәнгә 18—30 тәңгә, 1 крәмга пәлтүмә ўй 15—18 тәңгә, 1 онга чай 110 тәңгә, 1 крәмга воштыр (памильный) чай +5 тәңгә, 1 крәмга сакыр (шикар) 23—24 тәңгә, 1 крәм мүй 15—18 тәңгә, 1 крәмга эңгүж 3—8 тәңгә, 1 крәмга ушқал шыл 3 тәңг. 20 ыр ший—3 тәңг. 50 ыр ший, лампә ўй (карасим) вовсо укә, шәргәз ак дәнат налаш ок лиј.

Чайын акшә пәш күзән, мом йүйна манын ида ойгыро: шушаш намәрәш чай олмәш йүмө настам очыктән сәрәна.

„Куралшә“ ләкмаштә Кармазин лукмо книга-влак ужалалтәш:

1) *Марий Буквар*. Наглядный букварь и первая книга для чтения на языке марий. Изд. 2-е. Цена 1 руб. 50 коп.

2) *Основы транскрипции языка марий*. (Очерк по физиологии звуков применительно к языку марий и некоторые грамматические сведения). Цена 50 коп., с пересылкою 60 коп.

Ты номәрәш пәчәтләлтиң:

- 1) Мландә ўйандымә (тәрыйс қышкымә) нәргән 65 стр.
- 2) Сат пакча (олма пакча) 68 стр.
- 3) Вольылан пукшымо йошкар ушмәнүм ўымаш нәргән 70 стр.
- 4) Кооператив паша нәргән 74 стр.
- 5) Мландыштә мо уло 76 стр.
- 6) Марла сәрымә (возымо) нәргән 78 стр.
- 7) Ко всей интелигенции народа марий 80 стр.

Мар. ж.

80

КУРАЛШЭ

1-11

№ 5.

Ко всей интеллигентии народа марий.

В виду надвигающейся сильной холерной эпидемии, Казанский Губернский Отдел Марий по Народному Образованию считает совершенно необходимым обратиться ко всей интеллигентии, работающей среди народа марий, с призывом — употребить все свои силы и способности для популяризации в народе тех мер предосторожности, какие рекомендуются медициной против распространения указанной эпидемии. Особенное внимание следует обращать на противохолерную прививку, как самое могучее средство против заражения, и при этом нужно стремиться к тому, чтобы — а) прививка производилась во всех врачебных участках и фельдшерских пунктах и — б) врачи и фельдшера выезжали для противохолерных прививок во все более или менее населенные местности.

Само-собой понятно, что население должно быть подготовлено к безпрепятственному производству прививок, и в этой — то подготовке народная интеллигенция и должна оказать весьма существенную помощь своими чтениями, беседами и прочими мерами воздействия на народные массы.

Не забывайте, Граждане и Гражданки, того, что вся обстановка жизни нынешнего юда в высшей степени благоприятствует интенсивному росту эпидемии: 1) крайне недостаточное питание населения даже тех местностей, которые по настоящему нельзя называть голодающими, 2) почти совершенное отсутствие чая и сахара и, в связи с этим, употребление только одной сырой воды во время полевых работ, 3) (небывало — обильный урожай всяких ягод и фруктов, на которые обыватель, страдающий от недостатка в пище сахаристых веществ, набрасывается с большою жадностью и — 4) крайний недостаток медикаментов, мешающий правильному функционированию санитарно-медицинских учреждений. При помощи этой обстановки холерная эпидемия уносит ныне такое число жертв, какого никогда прежде не наблюдалось.

Не забывайте и того, что вообще антисанитарные условия жизни народа марий тоже будут содействовать развитию эпидемии.

Заведывающий Отделом Н. Орлов.

Делопроизводитель Гр. Челайкин.

Чил. № 74

Изд. Отдела Марий Совета Нар. Обр. при Каз. Губ. С. К. Д.
Редактыр Кармазин.

Казань. Типография Университета.